

Бекмурзаева Г.К., Тажубаева Г.Ш.

**XX КЫЛЫМДЫН 20-30-ЖЫЛДАРЫНДАГЫ КЫРГЫЗСТАНДЫН
МАДАНИЯТЫНЫН ЖАНА АЙЫЛ ЧАРБАСЫНЫН ӨНҮГҮШҮНДӨГҮ
АБДЫКАДЫР ОРОЗБЕКОВДУН САЛЫМЫ**

Бекмурзаева Г.К., Тажубаева Г.Ш.

**ВКЛАД АБДЫКАДЫРА ОРОЗБЕКОВА В РАЗВИТИИ КУЛЬТУРЫ
И ХОЗЯЙСТВА КЫРГЫЗСТАНА В 20-30-Е ГОДЫ XX ВЕКА**

G.K. Bekmurzaeva, G.Sh. Tazhibaeva

**THE ROLE OF ABDYKADYRA OROZBEKOVA IN THE
DEVELOPMENT OF CULTURE AND AGRICULTURE OF KYRGYZSTAN
IN 20-30-YEARS OF XX CENTURY**

УДК:97/23-58/4 (575/2)

В статье рассматривается развитие культуры и сельского хозяйства Кыргызстана, а также роль Абдыкадыра Орозбекова в улучшении этой сферы.

The paper considers the development of culture and agriculture in Kyrgyzstan and the role of Abdykadyra Orozbekova in improving this sphere.

Кеңештердин кезексиз V Бүткүл кыргыз курултайынын экинчи этабы 1937-ж. 20-23-мартында өттү. Бул тарыхый курултайда, өзү баштаган мамлекетте, республикада автономиялык статуска жетишкен кыргыз элинин, мамлекетинин 1924-1937-ж. чейинки мезгилдеги ийгилиги жөнүндө А.Орозбеков төмөнкүлөрдү баса белгилеген:

«Көрсөтүлгөн мезгилде республикада ондогон өнөр жай ишканалары курулуп, бул тармактын дүң продукциясы 7 эсеге өскөн. Дан эгиндери боюнча дүң продукция 4, пахта боюнча -7 эсеге көбөйгөн. Элдин сабаттуулугу 64% жеткен, республика боюнча жүздөгөн жолдор курулуп, автопарктагы техникалардын саны 1000 ашкан».¹ Көрсө бул жөн эле отчет эмес, анын өз милдетин аткаруудагы көрсөткүчтөрүн өз элине жеткирүүгө болгон аракет экен десе да болот. А.Орозбеков 12 жылдык мамлекеттик кызмат ордунда төмөндөгүдөй иш-чараларды жүргүзүүгө түздөн-түз катышты жана иш жүзүнө ашырууга өз салымын кошо алды: Өз элинин тынчтыгын сактоо жана бакубат турмушун камсыз кылуу үчүн басмачыларды жоюуга активдүү катышкан. Ал мамлекеттик жогорку кызматта туруп да 1930-жылдары күч алган басмачылыкты башкача айтканда түштүк Кыргызстандын бардык ири басмачыларынын күчтөрүн талкалоого катышкан. Совет бийлигин бекемдөөгө активдүү күрөшкөн. 1925-жылы 10-январда эл агартуу бөлүмүндө балдар комиссиясы түзүлгөн. Анын төрагасы И.Айдарбеков болгон.² Бирок бул балдар комиссиясы 1925-жылдын март айынын аягынан баштап гана иштей баштаган. Башкача айтканда областык аткаруу комитетинин төрагалыгына А.Орозбековдун келиши менен бул комиссияга да төрагалык кылган.³

Балдар комиссиясы республиканын аймагындагы кароосуз калган балдарга жардам берүү балдар үйлөрүнө, билим алууга тартуу болгон. Натыйжада жетим кароосуз калган балдарды балдар үйлөрүнө алып, мамлекет өз камкордугуна алган. А.Орозбеков бул комиссияны жетектөө менен айыл кыштактарда өзү болуп, эл менен жакындан таанышып, көп балалуу үй- бүлөлөр-дүн балдарын да балдар үйлөрүнө жиберген. Анткени бул камкордукту бүткүл РСФСР боюнча 1924-жылы кароосуз балдарга жардам берүү үчүн түзүлгөн В.И.Ленин атындагы фонд жүргүзүп турган. Бул комиссия 1938-жылга чейин иш жүргүзгөн.⁴

Кыргызстанда өнөр жайды өнүктүрүү үчүн облаткаруу комитетинин алдында жергиликтүү чарбалык бөлүм негизделген. Ага Кыргызстандын аймагындагы бардык мамлекеттик өнөр жай жана соода тармактары караган.⁵ Демек бул иш чаралар түздөн түз А.Орозбековдун жетекчилиги менен жүргүзүлгөн. Ал өзүнүн 1936-жылдын аягында жазган өмүр баянында төмөндөгүдөй фактыларды келтирген: 1932-жылдын аягында республикада 1500 завод-фабрика иштеген. Алардын 10бсы ирилерден болгон. Натыйжада жумушчу табы 1924-жылдагы 1,6 миң адамдан 1937-жылы 25,9 миң адамга чейин өсүп жеткен.² Аламүдүн ГЭСинин курулушуна Москвага 1926-жылы 2-августта жөнөткөн телеграммасын карап көрөлү.

"Аламүдүк ГЭСине биринчи берилген аванс жүз миң иштелип бүттү, тезден аванс берүү үчүн август, сентябрга жүз миңге счет ачкыла, карагай алуу үчүн - 30 миң, металга 10 миң, жумушчулардын айлыгына да, курулуш күндөн-күнгө күч алып барат. Терендикке таш жаткызып жатабыз, токтотууга мүмкүн эмес. 7-августта каржылоо планын жөнөтөм. Отчет бербестен, тезден аванс берүүгө счет ачкыла. Буга байланыштуу ишти токтотууга мүмкүн эмес! Жообун күтөм."³

Мында А.Орозбековдун мамлекетибиздин өнөр жайынын жака маданиятынын өнүгүшүнө маанилүү салым кошкондугу көрүнүп турат,

1932-жылы Ленинград шаарына барып, Кыргызстандын өндүрүшүнүн, экономикасынын негизин түзгөн тармактарын өнүктүрүүгө кели-

¹ Пирчуков Д. Подлитический портрет А.Орозбекова. Коммунист Кыргызстана, -1990.№4.

² КР БМА. ПД. Ф.Ю, оо.15, д.2801, -л.44.

³ Закиряев К. Аксакал // КыргызТуусу. 2009-ж. №27.

шим түзүп келген. Бул Кыргызстандын өнөр жайын, айыл-чарбасын өнүктүрүүдө чоң жардам болгон. Өлкөдө сурьма жана сымап өнөр жайларынын курулушу да анын аракетине жараша болгон. 1926-жылы кыргыз өкмөтүнүн имаратынын пайдубалынын алгачкы ташын коюп, эл менен бирге иштеген.

1934-жылы ВЦИКтин сессиясында СССРдин Эл комиссарлар кеңешинин жооптуу кызматкерлерине Фрунзе-Токмок темир жолун курууга тоскоол болгондуктары үчүн сын айтып, курулушту тездетүүнү суранат.⁴ Натыйжада Кыргызстанда 1925-жылдан 1937-жылга чейин өнөр жайда, айыл-чарбасында ири жаңылануулар, өнүгүүлөр болгон.

Айыл-чарбасында 1931-37-жылдары 78 миң чарба отурукташтырылып, 300 жаңы айыл кыштактар пайда болгон. 1937-жылы 1900 колхоз болуп, алар дыйкан чарбаларынын 89,1%ын бириктирген.⁵ Айыл-кыштактарда элдин социалдык абалын жакшыртуу максатында өлкөнүн бардык райондорунда болуп, эл менен баарлашып, алардын көйгөйлүү маселелерин жеринде чечүүгө аракет жасаган. 1932-жылы үч миң пуд данды Алайга жөнөттүрүп, Чоң-Алай элин ачарчылыктан сактап калган.

Элдин социалдык абалын жакшыртуу үчүн 1937-жылы республикада 10 төрөт үйү, 123 фельдшер пункту, 160 врач участоктору, 76 оорукана ачылган. 5 санаторий, 2 эс алуу үйү, ондогон пионер лагерлери курулган. 1600 дүн ашык мектепте 265 миң окуучу билим алган. Алардын көпчүлүгүн кыргыз балдары түзгөн. Ушул мезгилде жашы чондордун 60%ы сабатсыздыгын жойгон. Бул иштерге катышкандыгы туурасында төмөндөгүдөй эскерет: "Кыргыз ариптерин түзүүгө түздөн-түз катыштым, басма жана агартуу иштерин кеңири жайылтууга жетекчилик кылдым". Документалдуу булактарга таянсак К.Тыныстанов баш болгон илимпоздорго илимди өнүктүрүү үчүн материалдык да моралдык да колдоо көрсөтүп турган. Кыргыз интеллигенциясынын өнүгүшүнүн араб алфавитинен лагын алфавитине өтүү үчүн комиссияны өзү жетектеп, болгон күчүн жумшаган.

Ошондуктан, Кыргызстанда 2 жогорку окуу жайы, 12 техникум, 4 рабфак ачылган. 5 республикалык, 38 райондук газеталар, 3 журнал бардыгы болуп 160 миң даана нуска басылган. Жалпы нускасы 7 млн.дон ашкан 1356 наамдагы китептер жарык көргөн. 1936-жылдын аягында өлкөдө 16 театр, 3 мамлекеттик филармония болгон, 157 кинотеатрда 300 дөн ашык радиоустановкалар, 53 радио түйүн иштеп турган. Мамлекеттүүлүккө ээ болуу менен бирге элибиз өнөр жайлуу, айыл чарбасы жана маданияты жогору элге акырындык менен айлана баштаган. Ал өзгөрүүлөргө кошкон А.Орозбековдун түздөн-түз салымын архивдик материалдар да далилдеп турат. 1937-жылы камакка алынгандан кийин А.Орозбековдун сүрөттөрүнүн бетин каралап, басылмаларга чыккан сөздөрүн, ишин архивдерден жок кылышкан. Аны

менен кошо иштеген көп адамдар түрмөгө камалып, кыйноо тартып, кээси атылып кеткен.

Төрага катары ишмердүүлүгүнүн акыркы жылы болгон 1937-ж. А. Орозбеков борбордук массалык басма сөз каражаттарына эки чоң макала менен чыккан. Биринчиси «торжество возрожденного народа» деп аталып 20-мартта «Советская Киргизия» газетасына чыккан. Анда кыргыз АССРинин Кыргыз ССРи болуп кайра түзүлүүсүн даңазалаган. Экинчиси СССР БАК органы болгон «Известия» газетасына жарык көргөн «Золотое руно» деп аталган макала. Мында автор жаңы түзүлгөн Кыргыз Республикасынын эл чарбасын 3-беш жылдыкта өнүктүрүү маселелерин козгогон. Эки макала ошондогу бүткүл элдик жетекчинин абройундагы көкөлөтүп, чагылган сыяктуу саясий аренадагы бир жарк эттирип, анан тездик менен өчкөндөй эле болгон.

1937-ж. 23-мартында Кыргыз ССРинин Кеңештеринин кезексиз V Бүткүл кыргыз курултайы Борбордук Аткаруу комитетине тез арада жаңы Конституциянын негизинде «Шайлоолор жөнүндө жобону» иштеп чыгууну жана Жогорку Кеңешке шайлоо мөөнөтүн тактап, бекитүүнү тапшырган.¹³ Бул бекер жерден эмес эле. Анткени Конституциянын долбоорун даярдоодо «Атуулдардын укугу жана шайлоо системасы» бөлүгүнө А.Орозбеков төрагалык кылган чакан комиссия иштеп чыккан эле. Бул мезгилдерде А. Орозбеков мурдагыдай мамлекеттик, коомдук-саясий турмушка анча активдүү түрдө киришкен эмес. Мындай көрүнүш анын каалабагандыгынан эмес, ага жол бербегендиктен келип чыккан абал экендиги шексиз. БАК жогоруда аталган документти кыска мөөнөттө иштеп чыгып, СССР БАК бекитип берүүгө сунуштайт. Натыйжада 1937-ж 11-октябрында СССР БАК Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңешине шайлоо кампаниясын 12-октябрда баштап, шайлоо күнүн 12-декабрда өткөрүү жөнүндө токтом кабыл алат. Бирок бул өнөктүктөр Кыргыз ССРинин БАК түрагасы А. Орозбековдун катышуусу жок өтөт. Анткени ал мезгил анын 8-сентябрда кызматтык ордунан бошотулуп, камакта жаткан кезине туура келет.

Адабияттар:

1. Джунушалиева Г. Эволюция Кыргызской государственности в совеский период (20-80-е годы XX века).-Б.,2006.
2. Кыргызская государственность в XXвеке).-Б., 2003.
3. Кызыл Кыргызстан. 1937ж. 12-март.
4. КРБМАПД.ф. 10, оп. 15, д. 2801, л. 48.
5. ТузовА. Президент Республики // Комсомолец Киргизии 1989 29-ноябрь; // Советская Киргизия. 1937 г. 20 март.
6. Тузов А. Президент Республики // Комсомолец Киргизии1989 29-ноябры.

Рецензент: т.и.к. Авазов Э.

⁴ Ошол эле. // Кыргыз Туусу 2009-ж. №27.

⁵ КР БМА ПД. ф. 10, оп. 15, д. 2801, л. 45.